

ATT FÖRBEREDA EN DOKUMENTÄR

av Pia Johansson

Du har en idé på en dokumentär film men funderar på hur du ska gå till väga. Vad är bra att tänka på och vilket förarbete krävs? Frågorna är många och svaren likaså. Här får du några tips och råd inför ditt dokumentärfilmsprojekt.

Skillnad på reportage och dokumentärfilm?

Att göra en dokumentärfilm är att berätta något ur verkligheten till skillnad från en fiktiv historia där du arbetar kring en påhittad berättelse. Skillnaden mellan ett reportage och en dokumentär kan ibland vara luddigt och svårt att definiera. Ett reportage berättar om en händelse eller en företeelse som framställs med fakta och information. Där ingår inget ställningstagande eller någon visionell eller personlig förhållning till ämnet och bör framställas med fakta både för och emot.

En dokumentärfilm däremot utgår i grunden från filmaren (den som gör filmen). Där vill filmaren visa verkligheten, men betänk att det finns flera verkligheter. Du har din och jag har min. En dokumentärfilmare måste alltid ta ställning till sitt ämne på något vis och gör sitt eget urval kring sitt ämne med sin egen övertygelse, åsikt och valet av bilder. Du väljer hur du vill berätta ur verkligheten och gör din film utifrån dig själv.

Tänk igenom din idé och ta ställning till ditt ämne och ha med dig den i tanken under hela ditt arbete med filmen.

Arbeta på otrampad mark!

Att göra en dokumentärfilm skiljer sig av naturliga skäl en hel del från att göra en fiktiv film efter ett skrivet manus. I en spelfilm har du en helt annan kontroll då du hela tiden kan gå tillbaka till dialoger och scenanvisningar i ditt manus.

I arbetet med en dokumentärfilm har du ditt ämne som styr arbetet. Du har satt upp vissa ramar att arbeta efter. Du har bestämt i vilken miljö du ska filma, vilka människor som ska vara med och när ni ska filma. Kanske är det en speciell händelse du ska filma som händer ett bestämt datum och tid. Då vet du i grova drag vad som ska hända. Men du kan aldrig riktigt säkert veta vad som sker på inspelningsplatsen. Du har förstås förberett dig med frågor du vill ställa eller punktat upp olika saker du vill att personerna i din film ska berätta om.

Människor ska gör något eller säga något direkt utan några skrivna dialoger att läsa efter och då är det viktigt att du är påläst på ämnet, vet vad du vill veta och vad du kan förvänta dig av personen du ska intervjua, eller av företeelsen/händelsen du ska filma.

Med ett bra och genomarbetat förarbete kan du ändå känna dig trygg på inspelningsplatsen och känna att du har en viss kontroll på arbetet och att det inte är kalabalik under inspelningen.

Jag själv tycker att det just är den där spänningen att inte riktigt veta vad som ska hända, som gör att det är så roligt och intressant att jobba med dokumentärfilm.

Varje gång ger man sig ut på otrampad mark men ändå med kompassen i hand och målet i sikte.

Gör en analys!

Något som är bra att göra är en analys av din filmidé. I en analys kan du exempelvis ställa dig följande frågor:

- Vilket reellt behov finns egentligen av min film, om jag sätter in det i ett större sammanhang? Tillför min film något nytt?
- Vad är filmens syfte? Ska det informera, påverka, underhålla, reda ut eller konkretisera?
- Eller har den något annat syfte?
- Vilket är filmens mest centrala budskap?
- Vem riktar sig filmen till - vilken är filmens målgrupp?
- Hur kan filmen göras begripligt och intressant?
- Vilket bildspråk ska jag använda mig av? Hur ska jag konstnärligt arbeta med min film?
- Vad ska publiken veta och känna efter att dom har sett min film?

Skriv ner din analys på ett papper och gå då och då tillbaka till den under arbetets gång. Den kan vara din ledstjärna och en hjälp för dig att inte glömma bort vad du från början hade tänkt dig. För den delen ska du inte låsa dig fast helt vid din analys. Oftast kan filmen under arbetets gång ta sina "egna" vägar utifrån vad som händer och sker framför kameran och under redigerings arbetet. När du filmar dokumentärt bör du ha både ögon och öron i nacken och ett vidvinkel öga när du arbetar. Många gånger kan saker hända vid sidan av kameran som du inte upptäcker för du har ögonen endast åt ett håll. Så glöm inte att se vad som händer runt omkring din inspelningsplats och ta alla tillfällen till att filma saker du upptäcker på plats. Om du är lyhörd och uppmärksam kan du fånga överraskande och oplanerade guldkorn.

Avgränsa ämnet och skriv ett manus!

En annan sak som du måste göra i inledningsskedet med din dokumentär, det är att avgränsa ditt ämne. Det är så lätt att man vill berätta alldeles för mycket på för kort tid eller att filmen blir alldeles för lång för att du vill berätta allt. Avgränsa ditt ämne och koncentrera dig på en "tårtbit" i ditt ämne och låt de andra bitarna bli en annan film.

Du har nu en genomtänkt idé som du antingen har nedskrivet på ett papper eller bara har den i huvudet. Det är inte ovanligt att skriva ett manus till en dokumentär, det brukar jag försöka göra. Det blir ännu en naturlig genomarbetning av din idé. Du får en bra överblick på alla olika delar i filmen och kan då lättare avgränsa, ändra och lägga till.

Använd manuset som en arbetsbeskrivning och checklista så att du inte missar något. Det är

också lättare för dina medarbetare att veta hur du har tänkt att göra din film. Om du har ett manus blir det också enklare när du ska redigera.

Läs på ditt ämne!

Nu måste du läsa på ditt ämne, kanske söka i arkiv, bibliotek och databaser, leta på internet, läser böcker, tidskrifter, tidningsutklipp och officiella handlingar. Använd telefon flitigt och lägg ner mycket arbete på att hitta rätt personer till din film. En hel film kan bli helt fel om det är fel personer med som inte alls tillför din film det du hade tänkt att han/hon skulle göra.

När du ringer någon för att fråga om något ska hända, så bör du bli ta reda på så exakt som möjligt vad det är som händer, när det händer, hur det händer, var det händer, varför det händer, vilka som är inblandade samt vem som är ansvarig för information på plats.

Allt för att vara så förberedd som möjligt. Ska du enbart göra en film om en person, kanske ett porträtt av någon, så behöver du kanske inte kolla upp allt detta. Men det är bra att ha frågeställningarna vad, när, hur, var, varför, vilka och vem med dig i tanken när du jobbar med ditt förarbete.

Hur mycket ska jag filma?

Ett fel som många gör är att man filmar alldeles för mycket. Arbetar du med video är det både lätt och billigt att göra det men det tar mycket längre tid att redigera materialet eftersom du förmodligen har alldeles för mycket material.

Om du är väl förberedd så behöver du inte ha mängder med band att gå igenom vid redigeringen. Men då menar jag inte att du ska vara snål på bilderna för då kan du istället få problem att redigera filmen. Försök att filma med måtta. När du känner dig nöjd, filma lite till och då framför allt inklippsbilder som man aldrig kan få för mycket av. Det är svårt att generalisera i fråga på hur mycket du ska filma för allt beror ju på vad din film handlar om.

Tidsplanering!

Det är också bra att göra en realistisk tidsplan så du vet vad du har för tid att lägga ner på alla olika delar i filmarbetet. Jag brukar ha en tumregel jag går efter när det gäller inspelnings tid och redigeringstid. Om du spelar in ditt material på tre dagar bör du räkna med redigering i sex dagar plus en eller två dagar till. Om du har tänkt dig att göra ett större ljud arbete med din film är det bra att lägga separat tid till det.

Hur mycket tid det går åt till att spela in beror naturligtvis på vad du ska filma och vart det är någonstans. Du måste räkna in restiden, tiden att rigga ljus om det behövs, om det är fler personer som ska vara med. Är det barn eller djur du ska filma så tar det alltid längre tid.

Tänk också på att vädret kan spela roll om du ska filma utomhus. Det är mycket att ta hänsyn till för att inspelningstiden ska räcka till. Ta till i tid hellre än att vara för snål.

Låt innehållet få vara med och bestämma!

Att redigera en dokumentärfilm skiljer sig mycket från att klippa ihop en fiktiv berättelse.

I spelfilmen kan du lätt följa alla dialoger och har redan från början i stort sätt bestämt hur du ska redigera den. När det gäller en dokumentärfilm kan du naturligtvis också ha bestämt innan hur du ska redigera den men mycket har ju hänt på resans gång och du har kanske ett material med nya delar i som du inte hade tänkt från början. Du formar din film väldigt mycket i redigeringen och har stora möjligheter att vara kreativ och öppen för filmens utveckling.

Precis som på inspelningsplatsen så kan vad som helst hända när du redigerar en dokumentär film. Var inte rädd att låta det slutliga inspelade materialet få vara med och "bestämma" hur din film ska bli, bara du inte glömmer bort din idé (gå tillbaka till din analys).

Gå och "reka" på inspelningsplatsen!

På vissa ställen kan det krävas tillstånd för att filma. Det kan vara något företag du vill filma hos, kanske göra en intervju i en tunnelbana, en inspelning på en skola etc. Det är alltid viktigt att i förväg få ett tillstånd att vara på platsen. Inte alla gånger behövs det ett skriftligt men det är tryggt att ha ett tillstånd på papper ifall någon kommer fram och frågar på inspelningsplatsen. Det hör också till god ton att tala om att du kommer den och den tiden så alla vet det som kan bli berörda eller störda av din inspelning. Det är viktigt att visa hänsyn till andra när du "lånar" miljöer att filma i.

Om du har möjlighet så gå och rekognoscera på inspelningsplatsen innan du ska spela in. Då får du möjlighet att tänka igenom hur du tekniskt och konstnärligt bäst kan genomföra filmningen. Då kan också fotografen i lugn och ro leta upp de bästa kamerapositionerna. Du får möjlighet att kolla upp ljud- och ljusförhållandena och på så sätt spara massor av tid när du väl ska spela in.

Det är ju inte i alla dokumentärfilmer du intervjuar någon men om du vill ha med det i din film så finns det vissa saker som är bra och tänka på.

Förberedelser till en intervju!

Hur kan du förbereda en intervju? Vi kan ta ett exempel från ett projekt jag arbetade med i Södertälje 1997. Jag skulle producera en dokumentärfilm om ämnet "Tiden" med en grupp av 8 ungdomar som inte hade gjort film på professionellt vis tidigare dvs med professionell fotograf, ljudtekniker och på bra teknik. Vi arbetade heltid i ett halvår tillsammans där det också ingick en teoretisk filmkurs för ungdomarna.

Vi bildade en redaktion där vi delade upp arbete i olika ansvarsområden. Alla skulle få svara för varsin del i filmen. Att filmen skulle handla om Tiden arbetade vi fram tillsammans i redaktionen. Vi ville t.ex. ha med en gammal människa som skulle berätta om vad Tiden betyder för henne. Vi kom fram till att det är mest intressant att hitta en person som är över 100 år än en person som var 98 år. Veronica ansvarade för den här intervjun och började leta efter 100 åringar i närheten av Södertälje.

Hon hittade till slut Nanny 102 år gammal som bodde hemma själv i sitt barndomshem. För att få intervjun så bra som möjligt och få Nanny och känna sig trygg i inspelningssituationen så

var Veronica ett par gånger hos henne i hennes hem där vi skulle göra intervjun. Hon tog bilder till fotografen på var Nanny skulle kunna sitta vid intervjun för att det skulle bli fina bilder, hon kollade upp tänkta inklippsbilder som gamla foton, en gammal klocka m.m. och hon pratade med Nanny om frågorna som skulle ställas. Veronica och Nanny fick förtroende för varandra.

Allt detta förarbete som Veronica lade ner mycket tid på gjorde att Nanny kände sig lugn och trygg. Hon kände redan Veronica och visste på ett ungefär vad dom skulle prata om när filmteamet kom för att spela in.

Berätta lite men inte allt!

Det är väldigt viktigt att vara ödmjuk och visa respekt för den man ska intervjua. Som dokumentärfilmare klampar du in hos någon privatperson och förväntar dig att han/hon ska delge dig fantastiska åsikter och berättelser. Då måste du se till att personen i fråga känner sig trygg, inte allt för nervös och faktiskt också tycka att det är roligt det ni ska göra tillsammans.

När jag ska göra en intervju brukar jag alltid sätta mig i avskildhet tillsammans med den jag ska intervjua (medan teamet riggar tekniken) och små prata lite, kanske ta en kopp kaffe om tid finns och gå igenom i stora drag vad som ska hända. Det är ett enkelt sätt att komma igång med intervjun och det blir oftast en trevlig stämning på inspelningsplatsen.

Men försök att undvika att berätta allt du ska fråga om för då kanske intervjun känns som personen i fråga läser innantill då han redan har tänkt ut alla svaren. Berätta lite grann men spara det mesta till inspelningen.

Sen är det bara att börja filma...

Misströstat inte nu om du tycker att allt detta förarbete känns tungt och jobbigt. Gör det förarbetet som du själv tycker att du behöver göra till din film. Det finns inga färdiga "mallar" när det gäller det här. Det som är viktigt är att du själv vet vad du vill och att du känner dig så pass förbered att du kan göra den film du har tänkt dig.

Det finns dom dokumentärfilmare som tar sitt team och går ut och filmar utan allt för mycket förberedelser. Alla gör på sitt sätt och med erfarenheten växer säkerheten och du vet till nästa projekt vad du behöver förbereda.

Så nu är det bara att sätta igång och filma...